

Hermann Róbert

RÓMER FLÓRIS, AZ ÁLLAMFOGOLY

I. RÉSZ

Rómer Flóris 1848–49-es tevékenységét bemutató tanulmányom elkészítése során komoly gondot okozott az elsődleges forrásanyag hiánya. Rómertől 1848 novemberére és 1849 novemberére között semmilyen személyes dokumentumot nem ismerünk, s a közvetlenül rá vonatkozó egyéb dokumentumok száma is igen csekély.¹ A szabadságharcot követően elszenvedett várfogságával kapcsolatban sokkal szerencsésebbek a forrásadottságok, köszönhetően annak a több mint harminc levelének, amelyek az 1849 és 1852 közötti időszakból fennmaradtak.² Noha ezek sora még a Rómer-emlékévben is bővült,³ fájdalmasan hiányoznak azok az 1853–1854. évi jوسفstadti fogságból származó levelek, amelyeket öccséhez, Rómer József magyarkimlei plébánoshoz intézett, s amelyeket Fraknói Vilmos még használt.⁴ Ugyanakkor az igen kiterjedt börtön-emlékiratirodalomnak köszönhetően, Rómer fogságának helyszíneiről és az ottani viszonyokról meglehetősen pontos képet alkothatunk.⁵

Rómer Flórist a pozsonyi cs. kir. hadbíróóság 1849. november 24-én fegyveres zendülésben való részvétel miatt nyolc év, vasban (azaz bilincsben) töltendő várfogságra ítélte.⁶ Ezt követően a hadbíróóság felírt Bécsbe a Legfelsőbb Katonai Törvényszékhez, kérve, hogy jelöljék ki a büntetés letöltésének helyét. A Törvényszék december 10-i válaszában közölte, hogy Rómert a morvaországi Olmützbe kell szállítani. Miután a cs. kir. hatóságok nem Magyarországon akarták őriztetni a „legveszélyesebb” foglyokat, s az ország területén lévő várbörtönök kapacitása eleve nem volt alkalmas erre a célra, a különböző hadbíróóságok által elítéltek nagy részét a birodalom más területein található várbörtönökbe szállították.

Bécs, Criminal-Gebäude

Rómert és társait valószínűleg 1849. december 12-én indították útnak Pozsonyból, egyelőre Bécsbe. Délután érkeztek a városba, ahová a városhatártól gyalog mentek be az ottani katonai törzsfogházig. Ennek Rómer — ahogy anyjához aznap írott levelében írta — kimondottan örült, részint azért, mert így mozoghattak, részint pedig azért, mert végre embereket láthattak. A törzsfogháznál azonban nem kis nyugtalanságukra arról értesültek, hogy ott nincs elegendő hely (a bécsi hadbíróóságok egy év óta szorgalmasan gyártották az ítéleteket), így a köztörvényeseknek fenntartott Criminal-Gebäude-ban fogják elhelyezni őket. Meglepetésük annál nagyobb volt, amikor volt fogolytársaikat (ti. a Pozsonyból korábban odaszállított elítélteket) világos, magas, cserépkályha-fűtésű, s szag nélküli

illemhelyekkel ellátott szobákban találták. A foglyok felügyelője — összehasonlítva a pozsonyi börtön foglárjával — úgy viselkedik velük, mint egy uradalmi kamarás a kapussal, miáltal itteni helyzetük sokkal elviselhetőbb. Éppen ezért kedélyállapota — az egyetlen, ami az általános hajótörés (ti. a szabadságharc veresége) után megmaradt számára — továbbra is jó, annál is inkább, mert olvashat és napi munkáját is végezheti.

Rómer nem tudta, hogy mikor fogják továbbszállítani őket; előző nap egy 12 főből álló szállítmányt küldtek Kufsteinbe és Olmützbe. Reménykedett, hogy hosszabb ideig Bécsben maradnak. Ezért igen kellemes volna számára, ha az ott hon maradt fehérneműjét a Bécsben tömegestül érkező pozsonyiak valamelyikével elküldené. Utalt arra, hogy rokonai közül Lőrinc bácsi is bizonytalansággal szívesen meglátogatná őt, ha anyja néhány sorban felszólítaná erre. Elszántan néz továbbszállítása elébe, noha ebben az évszakban a Kufsteinbe történő utazás nem tartozik a legkellemesebb kirándulások közé. (Ezek szerint ekkor még nem tudta, hogy Olmützbe viszik.) Érdeklődött, hogy Gratzl Józsefnek nincs-e újabb híre Seidl altábornagytól. (Az illető valószínűleg közbenjárást ígért Rómer ügyében, ugyanis olmützi leveleiben is visszautal rá.)⁷ Szintén érdeklődött, hogy a Nagy által az érdekében megtett lépések teljesen eredménytelenek maradtak-e? De, még ha az egész emberiség elhagyná is, ő nem hagyja el magát — nyugtatta anyját. Mindazok után, amin átment, jelenlegi helyzetét pihenésnek tekinti, s esküszik — írja —, hogy kegyelmi aktusnak tekintené, ha teljesen kizárnák a világból. Majd tovább nyugtatta anyját, hogy mind lélekben, mind testben teljesen egészséges. Majd a hitben való vigasztalódásra intette anyját, s levele végén kijelentette: „A legnagyobb bizonyossággal küzdeni fogok, és tiszta lelkiismeretem tudatával — a reám kirótt büntetés idejét hasznosan és örömtelien fogom túlélni.” Levele utóiratában kérte anyját, hogy hozzá intézendő levelét a bécsi téparancsnoksághoz címezze, azonban erről a levélről ne tegyen említést. Ez utóbbi kitételből nyilvánvaló, hogy Rómer nem hivatalos úton küldte levelét, hanem valamilyen módon kicsempészte azt a börtönből.⁸

A Criminal-Gebäude az ún. Alser-Vorstadtban volt található. „Roppant épület, négy emelettel, s talán hét udvarral” — írja róla emlékiratában a később szintén itt raboskodó Boross Mihály. „Ide szokták a váltóhamisítókat, tolvajokat, zsebmetszőket, apagyilkosokat s gyermekvesztőket bezárni s lóhúson hizlalni.” Szintén ő írja le az épület belső elrendezését és a cellákat: „Amint a folyosóra belép az ember, vastag vasajtó záródik utána. Az első, második, harmadik és negyedik emeletnél hasonlóképp. Tizenöt zárka egy ór s felügyelő alá van helyezve, két végén vasajtókkal zárva. Egy-egy cella lehet két lépés széles, hat lépés hosszú, óriás magas, a tetőzetnél hosszúkás ablak vastag keresztvasakkal, belől sűrű rostélyos kinyitható ajtóval. Minden cella ajtaján pléh, két lakat, közepén négyszögletes kis ajtó, ezen át közlekedett [érintkezett] a felügyelő a rabbal, ha kisebb szükségletet elégítette ki. A kis ajtó felett kerek, üveggel fedett lyuk, mely tölcser alakban végződött befelé. Kis üve-

ges lyukon kívülről leppentyű, melyet az űr koronként félretolt, s szemét a lyukra illesztve, láthatta a rabnak minden mozdulatát. A szoba padlózatába vastag vaskarika, ehhez láncolták lábánál fogva a fegyelmileg elítélt rabot, s a földön kellett feküdni, míg ki nem állotta kiszabott büntetését.”⁹

A Noszlopy-összeesküvésben való részvétel miatt elítélt Vasvári Ferenc szerint az épület „elül egy nagy labirintus, melyben nem hiszem, hogy fényes nappal ‘s vezető nélkül ki tudtam volna hatolni’”. A világítást „egy-egy vassodronnyal körülvetett lámpa” adta. Az űrök lábán gyapjúcsizma volt, „hogy se kopogását, se csoszogását ne hallhassák a börtönök szenvedői”.¹⁰

A cellák berendezése padból, szalmazsákkal, szalmavánkossal és takaróval el látott ágyból, éjjeliedényből, felszerelése vizessajtárból, kannából, két bögréből, egy fakanálból állott. (Vasvári szerint a szoba feltűnően tiszta volt, és alsó és felső lepedő is járt az ágyhoz. Ugyanakkor szerinte a cella tele volt poloskával — ezt Boross nem említi.) A cella kisöprése a foglyok feladata volt — azonban nem tudni, hogy ez a kötelezettség az „átutazóban lévőkre” is vonatkozott-e? Az ébresztő az volt, hogy 7 óra tájban bedobtak egy seprűt a cellába, majd 8 óra tájban megjelentek a szeméttvívők, beadtak egy darab kenyeret, s friss vizet adtak a kannába és elvitték a dézsából a moslékot. Tíz órakor jött egy fogdakapitány a főfoglárral és néhány katonával, s minden cellánál megkérdezte: „Hogy van, egészséges?” — majd a választ be sem várva, továbbment. Az ebédet délben osztották — az egyik bögrébe a foglyok levest és húst, a másikba főzeléket, s hozzá katonakenyeret (prófuntot) kaptak. Mind Boross, mind Vasvári megemlíti, hogy a hús általában lóhús volt. Boross szerint a főzelék olyan volt, mint a csiriz. Az esetleges maradékot az éjjeliedénybe kellett önteni s utána a bögréket a sajtárban elmosni.

A foglyok napközben csak a padon ülhettek, az ágyon nem. A világítást 1849–1851 között gyertyával oldották meg. Hetente egyszer egy törzstiszt tartott szemlét a cellákban, s a foglyok állapotáról érdeklődött.¹¹

Boross és Vasvári szerint a foglyok főleg a „fali telegráf”, az ún. börtönmorze segítségével érintkeztek egymással. (Minden betűnél annyit kellett koppantani a falon, ahányadik az az abc-ben volt). Ez egyébként általános technika volt, a többi börtönben is alkalmazták.¹²

Olmütz, 1849. december 18. — 1849. január 19.

Nem tudni, pontosan mikor szállították tovább Rómert és társait Olmützbe. Első ottani levelét december 22-én írta anyjához. Miután a Bécs–Olmütz vasútvonalon az utat egy nap alatt meg lehetett tenni, s Rómer nem említi levelében, hogy útközben bárhol is megálltak volna, valószínűsíthető, hogy ugyanazon a napon indultak el Bécsből, amelyiken meg is érkeztek Olmützbe, azaz december 18-án. Indulása előtt a bécsi pályaudvaron találkozott egy — valószínűleg pozsonyi — nőismerősével, akit megkért, hogy tudassa anyjával az Olmützbe szállítását.¹³

Hajdú Lajos lelkész, Rómer egyik fogolytársa a következőket írja Olmützről: „Olmütz Morvaország fővárosa mintegy 10–15 ezer lakossal, egyszersmind első rangú várerőd az osztrák birodalomban, fekszik a Morva folyó partján. A város a vár közepén van, körülvéve a várfalai és bástyái által. Most már vasúttal van összekötve Magyarországgal. Pestről Pozsonyig még 1849-ben nem lévén vasút, a foglyok tengelyen szállítottak Pozsonyig, innen vasúton Olmützbe, hova rendszeren éjjel érkezett meg a fogoly szállító vonat. A fogda a Katalin nevű várkapu mellett nyúlt el, mintegy 25–30 ölnyi hosszúságban, legnagyobb szélessége alig 2 öl. E volt a nagyszámú fogoly-sereg sétahelye. A foglyok a vár kazamatáiban laktak: a nagyobb szobákban 7–8, a kisebbekben 3–4.”¹⁴

1. kép
Tóth Ágoston önarcképe
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok
lsz. 1409.)

Az 1850. február végén érkező Tóth Ágoston (1. kép) leírása bővebb betekintést ad a várbörtön viszonyaiba:

„A politikai foglyok számára egy utca a Katalin-bástya mellett kétfelől elzárattott, és miután a kazamatákkal átellenben női kolostor volt, a világgal semmiképpen nem érintkezhattunk. — Az utca volt az egyetlen hely, hol eget láthattunk és naponta kétszer a levegőre mehettünk. A Krisztina-féle várkapu mellett volt a bejárás a várúrhöz, egy kis ajtó vezetett az előtérbe és egy hosszú, setét tornácban jobbra-balra voltak a szobák, jobbra az utca felé a nagyobbak, melyekben 8–10 fogoly helyeztetett el, balra a kicsinyek, melyekben 2–3 fogoly lakott; ezeknek ablakai a Morva folyó egy ágára és az erődítésekre szolgáltak [néztek]. Az utcán, folyosón és a Morva partján örök voltak felállítva, és éjjel-nappal fel és alá járkáltak, és az ablakokba és az ajtókon levő nyílásokba tekintettek.

A bútorzat állott egy vaságyból, szalmazsák és szalmapárna, 2 lepedő és egy pokrócból, minden ágy fölött egy ruhatartó, a bőrdöket az ágy alatt kellett tartanunk, a szoba közepében állott egy nagy komisz asztal és két pad. — Minden fogoly a kincstártól kapott 10 krajcárt és fél komiszkenyeret [kincstári kenyeret], amelyet, miután túl nehéz a keveset mozgó személyeknek, becseréltünk, és ezért naponta 10–14 krajcárt kaptunk. Minden fogoly költhetett a sajátjából havonta 30 pengő forintot, de ezt nem kapta kézre, hanem csak a porkoláb tehetett vásárlásokat, és leszámolt a hónap végén. (...)

A napirend következő volt. Reggel 7 órakor felnyitattak a szobák, és a porkoláb felnyitotta a vasakat [bilincseket], melyeket mosakodás alatt letenni lehetett.

2. kép

Tóth Ágoston: Barsi (Neumann) József
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
lsz. 4197. Fotó: Kardos Judit)

Egy óra eltelte után a porkoláb a vasakat megint bezárta. Dél előtt 11-től 1 óráig szabad volt az udvaron sétálni. 1-től 2-ig a felváltás alatt, és miután ez időben a porkoláb és a két káplár ebédelt, a szobákban kellett tartózkodnunk. 2 órától hatig megint sétálhattunk az udvaron. Estve 8–9 között megint felnyitattak a vasak, hogy levetkőzni lehessen, azután azokat megint bezárni kellett volna, de mi rendesen vas nélkül aludtunk.”¹⁵

A korabeli szabályok szerint a rab a saját ruháját viselhette, pénzt és érték tárgyait elvették. Látogatót nem fogadhattott, írószereket és könyveket nem tarthatott. Fontos esetekben a várparancsnok engedélyezhetett látogatást. Ugyanígy engedélyezhette a levélírást, de csak egy tiszt felügyelete mellett. A könyvolvasást szintén engedélyezhette, de a könyv elvileg

csak vallásos vagy erkölcsi tárgyú, illetve imakönyv lehetett. A várfogságra vasban elítélt fogoly kezére és lábára vasat vertek. A fogságot csak orvosi rendeletre, illetve várparancsnoki engedéllyel hagyhatta el. A fogoly élelmezésére egy 1820. november 16-i rendelet szerint naponta 8 krajcárt kapott. Ezt, valamint a fa, a világítás és a mosás költségeit köteles volt szabadulása után a kincstárnak visszatéríteni. A várfogság automatikusan együtt járt a tiszt rank és a kitüntetések elvesztésével. Nőket nem lehetett sáncfogságra ítélni, de fegyházra igen; várfogságra pedig csak akkor, ha tiszt felesége volt. A büntetés a hadbírószági ítélet kimondásának napján kezdődött, a vizsgálati fogságot nem számolták be. A foglyot a törzsfoglár élelmezte, naponta egyszer kapott meleg ételt, főzeléket vagy tésztás húst vegyesen. Az éjjeliedényként szolgáló vödör vagy más alkalmazosság a cellában volt.¹⁶ Gyakorlatilag azonban a cs. kir. hatóságok igen sokszor — így Olmützben is — eltértek e szabályoktól.

Könyves Tóth Mihály 1850. január 20-i levele szerint napidíjukért a közkonyhából kaptak ebédet (levest, húst, főzeléket); egyéb költségeit (reggeli, vacsora, gyertya, mosás) stb. viszont a fogolynak magának kellett előteremtenie. Ennek havi költségeit Könyves Tóth 25 pengőforintra taksálta. Ez főleg azokat a foglyokat érintette érzékenyen, akiknek ítéletében a vagyonekobbzás is szerepelt.¹⁷

Az olmützi várfogság körülményeiről beszámoló Barsi József plébános szerint ez a várbörtön is a viszonylag könnyebben elviselhetők közé tartozott.¹⁸ (2. kép) Földy János szerint azonban eleinte nem ez volt a jellemző: a foglyokat hosszú ideig

nem bocsátották ki a salétromos, nedves, hideg kazamatákból.¹⁹ Az egészségtelen klímára panaszkodott az 1852–1856 között itt raboskodó Madarász József is.²⁰ A bánásmód Franz Dahlen von Orlauburg altábornagy, a legfelsőbb katonai törvényszék elnökének látogatása után enyhült. A várparancsnokság ezt követően meglehetősen engedékeny volt a séták engedélyezésében, a foglyok összejárhattak, együtt főztek, kertészkedtek, zenéltek. A bebörtönzöttek egy részének felesége hosszabb-rövidebb ideig a városban lakott, s rendszeresen látogatta férjét. Az elítéltek között nemcsak magyarok, hanem csehek, lengyelek és olaszok is voltak, s az egymás nyelvvel való megismerkedésen kívül ez egymás konyhaművészetének megismerésében is a hasznukra vált. A foglyok viszonylag sok könyvhöz juthattak hozzá, és egy részük különböző fordításokat is készített. Járáthatták a helyi lapot is.²¹ De pl. Madarász Józsefnek nem engedték meg, hogy magyar nyelvű bibliát hozasson magának — csak a német és „tót” nyelvűt engedélyezték.²²

A látogató fogadása csak tiszt jelenlétében történhetett, s Madarász József pl. csak németül beszélhetett az őt meglátogató feleségével és németül nem tudó kis-korú gyermekeivel.²³

Ugyanakkor a politikai foglyokon kívül tartottak itt elítélt közkatonákat is; az ő elhelyezésük meglehetősen egészségtelen volt a földalatti kazamatákban. (Az 1852-ben ide hurcolt Madarász József, akit eleinte egy ilyen kazamatába zártak, elég elborzasztó leírást ad az ottani viszonyokról.)²⁴

A várparancsnok (várkormányzó) Joseph Philipp Böhm báró, cs. kir. lovassági tábornok (1785–1856) volt, akiről a foglyok mindegyike csak rosszat ír. Böhm öreg katona volt, a forradalom és szabadságharc idején ő volt Morvaország és Szilézia ideiglenes főhadparancsnoka; az olmtüzi várkormányzóság ehhez képest komoly visszalépést jelentett. Állítólag azért gyűlölte annyira a magyarokat, mert 1849. január 22-én a Klapka csapatai ellen vívott tarcali ütközetben a fia elesett.²⁵

A helyőrségparancsnok, Anton Laimer von Flachenberg alezredes, Tóth Ágoston szerint „gyöngé, édeskés, de hamis ember”; térszázadosként Joseph Schon von Korbitzthal szolgált a várban, „jósívű, kedélyes ember, ki hamar megjuhászodott, és whistet játszott a foglyokkal, ha a nőket látogatóba bekísérte”.²⁶

Amikor Rómer Olmützbe érkezett, már jócskán voltak ott magyar foglyok. Az első olmtüzi foglyokat még a bécsi Katonai és Politikai Vizsgáló Bizottmány ítélte el 1848 végén és 1849-ben. Közéjük tartozott Szontagh Pál képviselő, a bécsi magyar külügyminisztérium volt munkatársa, akit azzal vádoltak, hogy 1848. október végén ő szöktette ki Bécsből József Bem vezérőrnagyot, az erdélyi magyar hadsereg későbbi fővezérét.²⁷

De itt raboskodtak azok a magas rangú cs. kir. katonák, akik ugyan már 1848 második felében vagy 1849 elején elhagyták a szabadságharc táborát, azonban addigi szerepvállalásuk miatt a hadbírótság súlyos évekre ítélte őket. Közéjük tartozott Hrabovszky János báró, cs. kir. altábornagy, szlavóniai-szerémségi (pétervárad), majd magyarországi (budai) főhadparancsnok; Móga János altábornagy, a dunán-

túli magyar hadsereg fővezére; Zahn János altábornagy, a péterváradai erőd parancsnoka; Stevan Jović vezérőrnagy, az eszéki erőd parancsnoka; Baldacci Manó (Emmánuel) báró, vezérőrnagy, 1848. november végéig az észak-erdélyi hadsereg parancsnoka. De itt raboskodott Zichy Ferdinánd gróf, altábornagy is, akinek az volt a bűne, hogy Velencét harc nélkül átadta az olasz felkelőknek.²⁸ Szintén itt raboskodott Földváry Károly, a 8. (Coburg) huszárezred főhadnagya, aki 1848 őszén galíciából megpróbált hazaszökni huszáraival, de a cs. kir. csapatok fogságába esett.²⁹

1849. október 29-én érkezett oda Pestről a két-két évre elítélt Szabó Alajos Esztergom megyei esküdt, Rémai Károly színész, a három-három évre elítélt Eisenfels Rudolf pesti nyomdatulajdonos, Fiedler Gyula gyógyszerész, Gyöngyösi Horváth Imre pesti ügyvéd, Szerdahelyi Ede zongoraművész; a hat évre elítélt Gaál Tádé csúzi plébános és Perlaky László budai piarista tanár, valamint a húsz-húsz évre elítélt Barsi (Neumann) József bicskei katolikus plébános és Ernst Adolf Neuwirth pécsi, majd pesti lapszerkesztő (utóbbit első fokon halálra ítélték, de ítéletét kegyelem útján enyhítették). Velük együtt szállították Olmützbe Károlyi István grófort is, de őt az érkezés másnapján továbbvitték a csehországi Josefstadtbá.³⁰

November közepétől — köszönhetően a pesti és a pozsonyi haditörvényszékek „buzgalmának” újabb és újabb fogolyszállítmányok érkeztek. Barsi József emlékirata szerint az érkezők között feltűnően sok volt a pap. Külön kiemeli Rómer Flórist, Laky János Demetert és Sebesy Kálmánt, csornai premontrei kanonokokat, a keszthelyi gimnázium tanárait, akiket népfelkelés szervezéséért ítélték el.³¹ Ekkortájt érkezett Balogh Lajos zayugróci evangélikus káplán, Tamás Brúnó ferences szerzetes, s két-két név szerint nem említett pap a csanádi egyházmegyéből (talán Petku György sági görögkeleti és Pfeiffer József szentannai katolikus papról van szó), kettő a kalocsai, kettő az esztergomi (talán Fieba József bánhidai katolikus pap), s egy-egy a kalocsai (talán Fratics Lőrinc bajsai katolikus pap) és a besztercebányai egyházmegyéből. A jelenleg név szerint ismert 290 olmützi fogoly közel tíz százaléka, 27 fő volt egyházi személy.³²

1850. január 10-én Pestről érkezett egy 19 fős szállítmány. Az érkezők között volt Ambrus János Bihar megyei főszolgabíró, Fényes Dénes bihari földbirtokos, hadbíró, Földy (Neubauer) János nagyváradi jogakadémiai tanár, Jakab Mihály nagyváradi levéltáros, az ottani vegyes polgári és katonai törvényszék (vészbíróság) tagjai.³³ Barsi József emlékirata szerint ekkor érkezhetett Szláv József pénzügyminisztériumi titkár, bánsági kerületi bányászati biztos, illetve Lehotzky János vágyszerdahelyi katolikus plébános is.³⁴

Január 14-én este 7 órakor egy újabb szállítmány érkezett, ezúttal a pesti Új-épületből: Könyves Tóth Mihály, a nevezetes debreceni református lelkész és Hajdú Lajos szentesi református lelkész.³⁵ (3. kép)

Hajdú emlékirata szerint „később börtöntársaink lettek a tudós Rómer Flóris és Sillye Gábor, jelenben a hajdúk főkapitánya”, ami nyilvánvaló tévedés, hiszen Rómer ekkor már egy hónapja Olmützben raboskodott; Sillye viszont csak 1851-ben érkezett meg.³⁶

3. kép

Tóth Ágoston: Kónyves Tóth Mihály
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
lsz. 4271. Fotó: Kardos Judit)

1850. február 24-én Aradról érkezett egy, magas rangú honvédtisztekből álló, Zámბelly Lajos ezredes emlékirata szerint 39 fős fogolyszállítmány.³⁷ Barsi emlékirata szerint már az érkezésük rendhagyó volt: „Parancsoláshoz szokott férfiak hangjai vegyültek a porkoláb türelmet kérő és csillapító szavai közé”, amiből világos volt, hogy olyan magas rangú katonák érkeztek, akiket „nagy számuknál fogva nehéz volt a szobákban oly hamar elhelyezni, mint ők óhajtották, és némelyike hangosan követelte is.”³⁸

Zámбelly név szerint fel is sorolja őket, bár a felsorolásból nem egyértelmű, hogy általában az Olmützbén raboskodó katonákról beszél, vagy az 1850. február 24-én érkezett szállítmány tagjait sorolja fel. Az előbbire mutat az, hogy a névsorban szerepel Koncz György százados, akit 1851 februárjában, illetve az a Szabó Ferdinánd ezredes, akit 1851 augusztusában ítéltek el a nagyszebeni cs. kir. haditörvényszék — azaz, semmi esetre sem érkezhettek már ekkor Olmützbe.

Nem említi viszont néhány olyan tisztet, akit velük egy, vagy majdnem egy időben ítéltek el Aradon, s akikről tudjuk, hogy szintén Olmützbe kerültek. Ilyen pl. Czillich Ede ezredes, a III. hadtest hadosztályparancsnoka; Cserey Ignác ezredes, a 6. és 8. (nagyváradi) hadmegye parancsnoka; Liptay Ferenc ezredes, a VII. hadtest hadosztályparancsnoka; Meszlényi Ödön ezredes, az Országos Főhadparancsnokság helyettes vezetője, Mezey Károly ezredes, a 10. (Vilmos) huszárezred parancsnoka; Rohonczy Lipót ezredes, a 16. (Károlyi) huszárezred parancsnoka, Simonffy József alezredes, dandárparancsnok, Szekulits István ezredes, a II. hadtest hadosztályparancsnoka; Waldberg Károly ezredes, a hadügyminisztérium tábori osztályának vezetője. Az alacsonyabb rendfokozatúak közül ilyen volt Bömches Ede huszárszázados, Kováts József százados, Petrovics András százados, Ruzitska Péter százados, Heinrich Saladin huszárszázados (ő Zámбelly szerint már a szállítmány érkezésekor Olmützben volt).

A névsor persze így is igen impozáns: az érkezők mintegy fele a honvédsereg felső vezetésének második-harmadik vonalába tartozott. Köztük volt Ábrahám Károly ezredes, a hadügyminisztérium pótlovazási osztályának vezetője; Ferdinand Duhamel du Querlonde ezredes, a végnapokban a tartalék hadosztály parancsnoka; Berzsenyi Lénárd ezredes, a VII. hadtest hadosztályparancsnoka; Czintula

A névsor persze így is igen impozáns: az érkezők mintegy fele a honvédsereg felső vezetésének második-harmadik vonalába tartozott. Köztük volt Ábrahám Károly ezredes, a hadügyminisztérium pótlovazási osztályának vezetője; Ferdinand Duhamel du Querlonde ezredes, a végnapokban a tartalék hadosztály parancsnoka; Berzsenyi Lénárd ezredes, a VII. hadtest hadosztályparancsnoka; Czintula

Antal alezredes, a IV. hadtest dandárparancsnoka; Dipold Antal ezredes, az I. hadtest hadosztályparancsnoka, Dobai József ezredes, az erdélyi hadereg hadosztályparancsnoka; Ferenczy Albert ezredes,³⁹ a honvéd szekereszkar parancsnoka; Forró Elek ezredes, az erdélyi hadereg hadosztályparancsnoka; Horváth János ezredes, a 9. (Miklós) huszárezred parancsnoka; Kossuth Sándor alezredes, a VII. hadtest és Kökényessi Szaniszló ezredes a III. hadtest hadosztályparancsnoka; Leitner Nándor alezredes, nagyváradi várparancsnok; Máriássy János és Mesterházy István ezredes, mindketten az I. hadtest hadosztályparancsnokai; Nagy Jenő ezredes, az V. hadtest hadosztályparancsnoka; Papp Károly, a 2. (Hannover huszárezred) ezredese; Paulovits Imre, a 7. (Reuss-Köstritz) huszárezred ezredese; Peretzi (Proetzl) Mihály ezredes, a IV. hadtest hadosztályparancsnoka; Psotta Móric ezredes, a feldunai hadsereg tüzérparancsnoka; Rapaić Dániel ezredes, az északkelet-magyarországi hadiipar irányítója; Szathmáry Mihály, a 17. (Bocskai) huszárezred ezredese; Tóth Ágoston ezredes, korábban a IV. hadtest parancsnoka; Zám-belly Lajos ezredes, a VII. hadtest táborkari főnöke, a végnapokban néhány napig a hadtest parancsnoka.⁴⁰

A kevésbé fontos beosztást betöltők közül ekkor érkezett Bárány Mihály alezredes, Újváry István alezredes, Zikó (Zicco) János alezredes, Hunyadi (Göttmann) Ede őrnagy, Keresztes Imre őrnagy, Móricz Dénes őrnagy, Tímár Nándor őrnagy; Ditrich László százados, Doszlern Emil százados, Piketty Mihály százados, Redl Miksa százados, Szeiff Lajos százados, Sente Pál százados, Tassy Béla százados — legalábbis, ha Zám-bellynek hinni lehet.⁴¹

Barsi emlékirata szerint ez a tisztii szállítmány volt „az utolsó tömeges beszállásolás 1850 első negyedében. Itt volt »Magyarország kicsiben«, mint nemegyszer büszkén mondogattuk. A katonatisztek között minden fegyvernem és a hadnagytól az ezredesig minden rang képviselve volt, de bár a többség magyarországi születésű volt, nem hiányoztak más nemzetek fiai sem, akik a német közmondás szerint »mitgefangen, mitgehungen«, ide jutottak, s kevésbe múlt, hogy a »mitgehungen« is nem érte őket.”⁴²

Az érkező tisztiek egy része szabadságharcos emlékeinek megörökítésével is mulatta az idejét, így ebben a várban is működött egy „hadtörténeti” iroda; itt írta meg emlékiratait Kossuth Sándor, Máriássy János, Zám-belly Lajos.⁴³

A foglyok száma folyamatosan változott. Hajdú Lajos feljegyzései szerint 1852. május 27-ig összesen 153 fő raboskodott hosszabb-rövidebb ideig Olmützben; közülük 57 olyan polgári és 71 olyan katonai személy, akiket a magyar szabadságharcban játszott szerepükért börtönöztek be, valamint 15 külföldi, többnyire lengyel vagy olasz politikai fogoly. Simon V. Péter 216 olyan személy nevét gyűjtötte össze, akik várfogságot szenvedtek (27 egyházi, 59 polgári, 108 katonai személy, valamint 32 külföldi illetőségű), illetve 74 sánccságra ítélt személyről, azaz, összesen 290 főről tud.⁴⁴ A fluktuációról közbeeső adataink alig vannak, de pl. tudjuk, hogy 1851. április közepén a foglyok száma a korábbi 132-ről 64 főre csökkent.⁴⁵ 1852

május-júniusában az olmtüzi foglyok egy részét — köztük Rómert is — átszállították az észak-csehországi Josefstadtba (ma Jozefóv). (4. kép)

A foglyok egymáshoz való viszonyát befolyásolta az állandó összezártság, a 8–10 fős cellákban nem lehetett könnyű az együttlakás. Földy János szerint az elítélt honvédtisztek „ide is hozták az osztrák katonai szellemet, s itt is külön kasztot akartak képezni, annyira, hogy a honvédet, ha nem volt előbb osztrák zsoldos lett légyen, egyébiránt ott, ahol kell bármily vitéz, katonának nem tartották.”⁴⁶

Barsi József szerint 1850 januárjától, amikor a beérkező polgári, egyházi és a katonai állapotú foglyokat vegyesen helyezték el, s együtt engedték ki sétálni, megindult közöttük az ismerkedés. A február 24-i nagy szállítmány érkezését követően azonban külön engedték ki sétálni a volt katonákat és a nem katonai állapotúakat, de egy hét múlva, március elején visszaállt a régi rendszer, s ismét egyszerre engedték ki levegőzni a rabokat, és egymás celláit is látogathatták. „Az ismerkedés az új lakókkal eleinte kissé lassan ment, de ment. Mindig találkoztak kezdeményezők. Egyik-másik már korábban ismerős volt egyik-másik polgári társunkkal, s az a tény, hogy egy ügynek voltunk, ha nem is mindnyájan fegyveres bajnokai, most pedig áldozatai, elég hamar megszötte közöttünk a bajtársi viszonyt” — írja Barsi. Ez annak ellenére megmaradt, hogy egy idő után a volt katonatisztek felmentették a bilincsviselés alól, így aztán az a visszás helyzet állt elő, hogy „nem katonatisztek, hanem mindenféle hitfelekezetű papokat, tanárokat, írókat és szolgabírákat, levéltárnokokat és ügyvédeket tartottak akár nagyobb büntetésre méltóknak, akár azoknál veszedelmesebbnek”.⁴⁷

Szintén Barsitól tudjuk, hogy az Aradról érkezett honvédtisztek tudták, hogy mihez van joguk, s azt minden alkalommal követelték is. A porkoláb „ismerte a parancsoláshoz szokott hangot, ismerte a szolgálatot és követelményeit, ismerte a rangfokozatok közötti különbséget, s vajmi kicsinynek érezte magát a volt ezredek és alezredek mellett”, akiknek többsége heves vérmérsékleténél fogva „másképpen nem enyhíthetvén a súlyos helyzet kínjait, legalább hangos nyilatkozatokban szellőztették keblük lefojtott hevét”.⁴⁸

Összességében úgy tűnik, hogy Barsi pontosabb képet adott a foglyok közötti viszonyról, mint Hajdú. Rómer példája is ez utóbbit támasztja alá, hiszen a bör-

4. kép

Tóth Ágoston: Hajdú Lajos
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
lsz. 4221. Fotó: Kardos Judit)

5. kép
Tóth Ágoston: Laky Döme
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok,
lsz. 4236. Fotó: Kardos Judit)

tönben két legjobb barátja a Tóth-testvérpár volt — Tóth Ágoston ezredes, illetve öccse, Tóth Károly százados, mindketten volt cs. kir. tisztek. Tóth emlékirataiból pedig az is kiderül, hogy a többi magas rangú honvédtiszt is meglehetősen fesztelenséggel érintkezett Rómerrel, illetve más, polgári állomású személlyel, így Zsigmondy Vilmos mérnökkel, Szlávay József pénzügyminiszteri titkárral. A honvédtisztek közötti szorosabb köteléket nyilván az évtizedes közös múlt magyarázza, nem feltétlenül az elkülönülés vágya.⁴⁹

A kezdet kezdetén a levelezést még nem szabályozták szigorúan — Könyves Tóth Mihály pl. röviddel megérkezése után magyarul írhatott családjának.⁵⁰ A német nyelvű levelezés kötelezettsége mulatságos eseteket idézett elő. Az egyik olmützi fogolynak ismerőse „An H. N. N Staatrebhuhn

in Olmütz” címmel írt levelet; azaz az államfogoly kifejezésben a fogoly, mint márdár elnevezését tüntette fel.⁵¹

Olmützbe érkezését követően Rómer először anyjának írt. Ebben tudatta, hogy őszinte öröme Laky Demeter premontrei szerzetessel, korábbi ismerősével, egyben József testvére szemináriumi társával került egy cellába. (5. kép)

Igen jól van, írta, köszönhetően részint a levegős, a Morva folyóra nyíló ablakkal rendelkező „lakásának”, részint a 6 krajcárnyi napidíjért járó naponkénti három kitűnő étkezésnek, illetve egyéb élelmiszereknek, részint „semmilyen körülmények közepette nem változó élénk kedélyének”. Bécsi leveléhez hasonlóan, ezúttal is dicsérte a velük való bánásmódot — visszautalva a kevésbé kedvező pozsonyi tapasztalatokra. Naponta egy órát sétálhatnak, közben élénk eszmecsere folytatnak egymással olvasmányaikról, vagy a nyelvet gyakorolják. A harminc fogolyból 10 pap, nagyobb részüket korábról ismeri; ritka műveltségű férfiak. Egyikük franciát tanít, s segít feleleveníteni Rómer nyelvtudását; egy másikat ő tanít rajzolni. Rómer levelét a várparancsnokság láttamozta, talán ez is magyarázza túlzottan optimista hangvételét —, egy két hónappal későbbi levelében már kevésbé idilli képet fest a fogság viszonyairól.⁵² (Szobatársra, Laky Demeter 1849-ben népszónokként és népfelkelő vezérként működött Zala megyében, ezért ítélték 8 év várfogságra.)⁵³

Rómer következő levelét 1850. január 19-én írta anyjához. Már-már siránkozni készült, írja, amiatt, hogy érthetetlen módon nem kapott választ, amikor megér-

kezett József öccse levele, amelynek reá gyakorolt hatását hiába próbálná megírni. „A barátság és az anyai gyengédség sugara, eszmecsere élők és szabad levegőt szívók és egy élve eltemetett között.” Hogy ezt értékelni tudják, bele kell gondolniuk a helyzetébe — mindig ugyanazokat az arcokat, ugyanazokat a falakat látni, ugyanazt a zenét, ugyanazokat a beszélgetéseket hallani. A reá kirótt 96 hónapból még alig kettő telt el eddig. Azonban mihez nem szokik hozzá az ember? Vigaszként a sáncfogyók, a menekültek vagy a tőlük nem messze lévő kolostor apácáinak szomorú sorsára gondolt. A levél további részében barátairól emlékezett meg. A bécsi levelében említett Seidl altábornagról azt írta, hogy nem várt tőle mást, mint szép szavakat, üres ígéretek, egészen a nagy urak szokása szerint. Ki hiszi, folytatja, hogy az az ő (magas) állásában semmit sem tehet érte? Azonban ha semmi nem történik, annál jobb, mivel számára terhes lenne a leköteleződés, s mennyire megszegyenülne, ha véleményét illetően tévedne. Keresetlen szavakkal emlékezett meg egykori (győri) kollégáiról, akik a szerencsétlennek gondoltakkal és elhagyatottakkal szeretetlenül bánnak. Egészségi állapotát illetően reumára panaszkodott („egyes ablakok és ajtók között ülni, s nem azt kapni, a 8. világsoda lenne”). Anyagi helyzetét illetően tudatta, hogy noha a Bécsbe utazás és a szükséges dolgok megszerzése némileg legyengítették pénztárát, ha némi pótlást kapna, a napi kétszeri étkezéssel és a 8 krajcárnyi napidíjjal hosszabb ideig ellenne.⁵⁴

JEGYZETEK

¹ Hermann 2015, 217–257.

² Lásd erre Kőhegyi — Rákóczi 1966, Kőhegyi — Rákóczi 1968, 1969.

³ Prohászka 2015.

⁴ Fraknoi 1891, 186.; Kumlik 1907, 56–58.

⁵ Az 1849–1857 közötti börtönviszonyokkal foglalkozó emlékiratokból három munka közül komolyabb válogatást. Pintér 1956, Tóth 1978, I–II., Tóth 1985, I–II. Miután ezek mindegyike csak szemelvényesen, vagy egyes fejezetek elhagyásával közli az adott munkákat, minden esetben az eredeti műveket idézem.

⁶ Rákóczi 1972, 321–323.; Hermann 2015, 245–248. A büntetéséről szóló hírlapi közleményt lásd Kumlik 1998, 148.

⁷ Kőhegyi – Rákóczi 1966, 205., 209.

⁸ A levelet közli és elemzi Prohászka 2015, 259–268. Az olvasati hibákat a cikkben közölt fényképmásolat alapján javítottam.

⁹ Boross 1882, 284–285.

¹⁰ Vasvári 1886, V. k. 278–279.

¹¹ Boross 1882, 285–291.; Vasvári 1886, V. k. 279–280.

¹² Boross 1882, 298–301.; Vasvári 1886, V. k. 280. A többi börtönre lásd Deák 1972, 63–81.; Szentkatolnai Bakk 1893, 20–21., 28–29.

¹³ Megérkezésére lásd anyjához írott 1849. december 22-i levelét, közli Kőhegyi – Rákóczi 1966, 203–204.

¹⁴ Hajdú 1869, 230.

¹⁵ Tóth é. n. 234–235.

¹⁶ Kacziány 1906, 116–118.; Búsbach 1898, I. 240–241.

- ¹⁷ Könyves Tóth Mihály levele családjához, Olmütz, 1849. jan. 20. Közli Békés 1977, 75–76.
- ¹⁸ Barsi – Simon V. 1988, 109–201.
- ¹⁹ Földy 1988, 214.
- ²⁰ Madarász 1883, 284., 287.
- ²¹ A börtönéletre lásd Földy 1978, 214–216. o., regényesített, erősen átírt változatát lásd Földy 1939, 74–103.; Madarász 1883, 281–289.
- ²² Madarász 1883, 284.
- ²³ Madarász 1883, 285.
- ²⁴ Madarász 1883, 282–283.
- ²⁵ Zám belly é. n.; Tóth é. n. 234.; Földy 1988, 215.; Barsi – Simon V. 1988, 199.; Madarász 1883, 282.
- ²⁶ Militár-Schematismus 1851, 93.; Tóth é. n.
- ²⁷ Barsi – Simon V. 1988, 110.
- ²⁸ Földy 1978, 215. Életrajzaikat lásd Bona 2015, II. k. passim.
- ²⁹ Zám belly é. n. – Hajdú 1869., 243. és ennek nyomán Barsi – Simon V. 252. tévesen azonosítja Földvály Károly honvéd őrnaggyal (ezredessel).
- ³⁰ Barsi – Simon V. 1988, 105.
- ³¹ Czigány 1994, 203–214.; Barsi – Simon V. 1988, 113., 330–331., 380.
- ³² Barsi – Simon V. 1988, 247–248.
- ³³ Földy 1978, 214. (Regényes formában Földy 1939, 72–75.); Barsi – Simon V. 1988, 249–250. Életrajzaikat lásd uo. 264–265., 293., 299–300,
- ³⁴ Barsi – Simon V. 1988, 117–118. Életrajzukat lásd uo. 331., 390–391.
- ³⁵ Életrajzukat lásd Barsi – Simon V. 1988, 306–307., 326–327.
- ³⁶ Könyves Tóth Mihály levele családjához, Olmütz, 1849. jan. 20. Közli Békés 1977, 75–76.; Hajdú 1956, 277. (január 18-át ír). Barsi emlékiratában tévesen úgy emlékezik, hogy együtt érkeztek a január 10-i szállítmánnyal. Barsi – Simon V. 1988, 117. Életrajzukat lásd 306–307., 326–327.
- ³⁷ Tóth é. n. 233–234.; Irmédi-Molnár 1938, 155.
- ³⁸ Barsi – Simon V. 1988, 118.
- ³⁹ Ferenczyt Zám belly említi; más forrás szerint mindvégig Aradon raboskodott. Zám belly é. n. Hajdú Lajos névsorában nem szerepel.
- ⁴⁰ Életrajzaikat lásd Bona 2015, I–II.
- ⁴¹ Életrajzaikat lásd Bona 2015, I–II.; Bona 2008–2009, I–II. passim. A katonákra lásd még Varsányi 1984, 217–221.
- ⁴² Barsi – Simon 1988, 118.
- ⁴³ Közlésüket lásd Zám belly 1889, XI. 173–190., 267–279., 354–369.; Hermann 2016, 1105–1139. (az eredetét lásd Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény. 782.); Hermann 1996, 17., 76–107.; Máriássy 1999, 225–238.
- ⁴⁴ Barsi – Simon V. 1988, 247–260.
- ⁴⁵ Lásd erre Sebesy Kálmán, Szláv József, Máriássy János, Tóth Ágoston és Szathmáry Mihály 1851. április 18-án kelt levelét Chernel Kálmánhoz. Közli: Chernel é. n. 388.
- ⁴⁶ Földy 1978, 215.
- ⁴⁷ Barsi – Simon V. 1988, 118.
- ⁴⁸ Barsi – Simon V. 1988, 122–123.
- ⁴⁹ Tóth é. n. 255–257.
- ⁵⁰ Könyves Tóth Mihály levele családjához, Olmütz, 1850. jan. 20. Közli Békés 1977, 75–76.
- ⁵¹ Barsi – Simon V. 1988, 122. Némileg más változatban lásd Tóth é. n. 259–260.
- ⁵² Rómer levele anyjához, Olmütz, 1849. dec. 22. Közli Kőhegyi – Rákóczi 1966, 203–204.
- ⁵³ Életrajzát közli Barsi – Simon V. 1988, 330–331.; Czigány 1994, 203–214.
- ⁵⁴ Rómer levele anyjához, Olmütz, 1850. jan. 15. Közli Kőhegyi – Rákóczi 1966, 204–206.

IRODALOM

- BARSI József – SIMON V. Péter
1988 *Utazás ismeretlen állomás felé 1849-1856 és Berzsényi Lénárd rajzai az olmtüzi foglyok arcképsorozata.* S. a. r., Berzsényi Lénárd arcképsarnokát feldolgozta, a jegyzeteket összeáll. Simon V. Péter. Európa, Budapest.
- BÉKÉS
1977 A Könyves Tóth család familiáris könyvéből. I. rész. *Alföld*, 8. sz. 72–76.
- BONA Gábor
2008–2009 I–II. Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban, I–II. Budapest.
- BONA Gábor
2015 I–II. *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, I–II. Negyedik bővített kiadás. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- BOROSS Mihály
1882 *Élményeim 1848–1861.* II. füzet. Székesfehérvár Városi Könyvnyomda, Székesfehérvár.
- BÚSBACH Péter
1898 *Egy viharos emberöltő*, I–II. Budapest.
- CHERNEL Kálmán
é. n. Olmtüzi foglyok levelei 1851-ben. *Hazánk. Történelmi Közöny.* Szerk. Abafi Lajos. Budapest, 387–389.
- CZIGÁNY László
1994 Laky Demeter és Sebesy Kálmán a szabadságharcban. In: Bilkei Irén szerk.: *Zalai történeti tanulmányok 1994.* (Zalai Gyűjtemény, 35.) Zalaegerszeg, 203–214.
- DEÁK Farkas
1972 *Fogságom története.* Sajtó alá rendezte Kovács József. (Téka) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- FÖLDY János
1939 *Világostól Josephstadig 1849–1856.* Földy János naplótöredékeiből közreadta Balassa Imre. Budapest.
1978 Olmtüz kazamatáiban. In: *Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848-49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól.* II. k. S. a. r. Tóth Gyula. (Magyar Századok) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 209–216.
- FRAKNÓI Vilmos
1891 Rómer Flóris emlékezete (1815–1889). *Századok* 25. évf. 177–199.
- HAJDÚ Lajos
1869 Börtön-krónika. *Vasárnapi Ujság*, 16. évf. 17. szám (ápr. 25.), 229–231.
1956 Magyar foglyok útja 1850-ben Budáról Olmtüzig. In: *Rab századok. (Börtönaplók, börtönlevelek.)* S. a. r. Pintér József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 273–277.
- HERMANN Róbert
1996 Kossuth Sándor visszaemlékezése a győri csatára. *Győri Tanulmányok*, 17. 76–107.
1999 *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után.* (Változó Világ, 27.) Budapest.
2007 *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854.* Szerk. Hermann Róbert. Rubicon, Budapest.
2015 Rómer Flóris a szabadságharcban, avagy az életrajzírás nehézségei. *Arrabona* 51. (2013) Győr, 217–258.
2016 Zámბelly Lajos honvédezredes emlékirata az 1849. évi tavaszi hadjáratról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. évf. 4. szám. 1105–1139.
- IRMÉDI-MOLNÁR László
1938 *Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése.* A „Térképészeti Közöny” 8. számú különfüzete. M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, Budapest.
- KACZIÁNY Géza
1906 *Magyar vértanúk könyve.* Budapest.

- KŐHEGYI Mihály — RÁKÓCZI Katalin
1966 Rómer Flóris levelei édesanyjához az olműtzi kazamatákból. *Arrabona* 8. Győr, 201–214.
- KUMLIK, Emil
1905 *Pozsony und der Freiheitskampf 1848/49. Die dreizehn Pressburger Märtyrer. Aulich – Batthyány – Jeszenák – Andere Pressburger Urteile.* Pozsony – Budapest.
1907 *Rómer Ferenc Flóris élete és működése.* Angermayer Károly kiadása és könyvnyomdája. Pozsony.
1998 *A szabadságharc pozsonyi vértanúi.* Szerkesztette, a függelék anyagát gyűjtötte, a névmutatót és az utószót írta Konkol László. (Csallóközi Kiskönyvtár) Kalligramm Könyvkiadó, Pozsony.
- MADARÁSZ József
1883 *Emlékirataim 1831–1881.* Franklin Társulat Könyvnyomdája, Budapest.
- MÁRIÁSSY János
1999 *Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra.* S. a. r. Sugár István. — *Máriássy János olműtzi visszaemlékezései az 1849 nyári harcokra.* S. a. r. Hermann Róbert. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Militär-Schematismus
1851 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes.* Wien.
- PINTÉR József
1956 *Rab századok. (Börtönnaplók, börtönlevelek.)* S. a. r. Pintér József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- PROHÁSZKA Péter
2015 Rómer Flóris első levele édesanyjához a fogságból. *Arrabona* 51. (2013) Győr, 259–268.
- RÁKÓCZI Katalin
1972 Rómer Flóris hadbírósi pere. *Arrabona*, 14. 317–325.
- SZENTKATOLNAI BAKK Endre
1893 A nagyszebeni zárdabörtönök 1849–50-ben. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 2. évf. (1893)
- TÓTH Gyula
1978 I–II. *Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848-49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól.* I–II. k. S. a. r. Tóth Gyula. (Magyar Századok) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
1986 I–II. *A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából.* I–II. k. S. a. r. Tóth Gyula. (Magyar Századok) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- TÓTH Ágoston
é. n. *Tóth Ágoston emlékirata. „Egy elveszett élet fáradozásai.”* Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár. Ívrét 300. 1.2.
- VARSÁNYI Péter István
1984 Ez történt Olmütz után. *Életünk*, 8. sz. 917–921.
- VASVÁRI Ferenc
1886 V–VI. A Noszlopy-féle összeesküvés. *Hazánk.* Szerk. Abafi Lajos. V. k. Budapest, 97–116., 188–203., 273–288., 349–362.; VI. k. Budapest, 435–450.
- ZÁMBELLY Lajos
1889 Emlékiratok 1848/49-ből. *Hazánk*, szerk. Abafi Lajos. XI. köt. 173-190., 267–279., 354–369.
é. n. *Visszaemlékezés.* Kézirat. Másolata tulajdonomban.

FLÓRIS RÓMER, THE STATE PRISONER PART 1

Based on partly Rómer's letters from the captivity and partly the published and unpublished memoirs of Rómer's fellow-prisoners, this study describes Flóris Rómer's first years in prison between 1849 and 1850, i.e. the period he spent in the Criminal-Gebäude of Vienna and in the dungeon of Olmütz. In addition to the physical description of the prisons the study describes the formation and composition of the "prisoner-society" in Olmütz. Although Rómer's letters from the captivity give a vivid picture of the general conditions and the activities of the prisoners, the strict censorship limits their usability for the reconstruction of the relationships within the captivity. On the other hand, the memoirs of József Barsi, Lajos Földy, Ágoston Tóth and Lajos Zám belly are excellent sources for gaining a picture of the prisoners' survival strategies, the news making their way to the prison and the "illegal" ways of getting in touch with the outside world. The reconstruction of Rómer's experiences in the captivity can be a model for the reconstruction of the prison-years of other, less documented personalities.

Róbert Hermann